

Владимир П. Петровић
Балканолошки институт САНУ

ЕКСКУРСИ О РИМСКИМ СТАРИНАМА НА ПОДРУЧЈУ ЂЕРДАПА У ДЕЛУ БЕЛЕ де ГОНДЕ

Анстракт: Казивања Мађарског инжењера Беле де Гонде са краја XIX века о римским старинама у Ђердапу, свакако представљају драгоцене сведочанства о прошлости овога подручја. Никада више, услед потоњих савремених градњи, неће бити могуће да се сагледа, на исти начин сво богатство и величина објеката, насталих у славном времену Трајана и његових претходника. Уз, чини се, нужне коментаре и напомене, преносе се сегменти оригиналног текста у преводу са француског језика, који су посвећени табулама из времена Тиберија, Домицијана и Трајана и чудима Римског градитељства, попут: пута, чувеног Трајановог моста и пловидбеног канала.

Подручје Ђердапа, тамо где се Дунав пробија кроз окомите стене на свом дугом току према Црном мору, још од античких времена је представљало озбиљну препреку, како за несметану проходност, тако и за сигурну пловидбу. Све до изградње хидроелектрана и вештачког језера у недавној прошлости, чињени су разни подухвати како би се заобишли опасни брзаци и савладала беспућа ових негостољубивих предела, на северној граници Балкана. Сврха овога чланка свакако би била, да нас у речи и слици врати у време са краја XIX века и да нас унеколико упозна са тадашњим приликама на територији Ђердапа, које су неповратно промењене савременим развојем цивилизације. На том путу пратићемо текст једног веома значајног али чини се недовољно познатог дела, Мађарског инжењера Беле де Гонде,¹ које је објављено у Будимпешти, 1898 године. Сама књига је изгледа била сачињена у сврху описа огромних техничких радова, на изградњи сувоземног пута и пловидбених канала кроз клисуру, током XIX века, које је отпочео гроф Иштван Сечењи, 1833 године.² Међутим, помало ненадано, један сасвим посебан сегмент, о коме саопштавамо, посвећен је радовима Римљана на Дунаву.³ Разлог,

¹ Бела де Гонда (рођен 28. 12. 1851. у *Szóllőske* – умро 7. 08. 1933. у Будимпешти) је био инжењер, професор на Машинском факултету, стручни писац о водама и историчар технике. Студије је делом завршио на Машинском факултету у Бечу, док је диплому инжењера стекао је на Машинском факултету у Будимпешти. Делатност је започео при друштву *Felső-Torontáli Árménesítő*, да би затим предавао на академији у *Magyaróvár*-у (1878), на Машинском факултету у Будимпешти (1878) и Спољнотрговинској академији такође у Будимпешти. Године 1877 основао је стручни часопис „*Gazdasági Mérnök*” (касније „Машински недељник”). Од 1882 године је главни технички инжењер при министарству за саобраћај. Од 1893 године био је руководилац за пловидбу и изградњу лука, *Vaskapuszabályozási*. За пројекат *Правило Гвоздене капије*, добио је бројна домаћа и инострана признања. 1897 године покренуо је часопис под називом *Мађарске пловидбе*. Оснивач је и од 1910 године председник *Друштва Мађарског Јадрана* и уредник стручног часописа *Море*. Организатор је више стручних експедиција по Јадрану и зачетник је Мађарског истраживања мора.

² Ови радови су трајали током готово читавог XIX века. Започети су на основу одлуке Мађарске краљевске канцеларије од 30. јуна 1833 године, под патронатом грофа Иштвана Сечењија и инжењера (картографа) Пала Вашархелија. Послови на регулацију пловног пута кроз Ђердап посебно су интензивирани, после потписивања Лондонског споразума међу земљама Дунавског басена, 16. марта 1871 године и потом иза Берлинског конгреса 1878 године. Тада је сачињен уговор између Аустрије и Србије (8 јула 1878 године), о радовима на регулацији речног тока на подручју Гвоздених Врата, Petrović P. – Vasić M. 1996, 16.

³ Потпуни наслов Гондиног дела гласи: *Béla de Gonda, L'amélioration des Portes de Fer et des autres cataractes du Bas-Danube*, Budapest 1896, 1–265; Поглавље посвећено римским радовима на доњем

на први поглед, неочекиваног интереса Мађарског инжењера за античку прошлост подручја Ђердапа, треба потражити у чињеници да су и они тада, попут Римљана у античким временима, наилазили на исте потешкоће које је требало разрешити. Бела де Гонда се потрудио да сопственим опсервацијама придода и искуства претходних истраживача, попут грофа Ф. Марсиљија (F. Marsigli)⁴ са почетка XVIII века, а затим Г. Теглаша (G. Téglás)⁵ и ентузијаста Ђ. Нојдека (G. Neudeck)⁶ и П. Вашархелија (P. Vásárhelyi) из XIX века. На тај начин, сачинио је свеобухватни приказ дотадашњих сазнања о ђердапским старинама Римскога периода. Без намере да се на било који начин поремете аутентична казивања Гонде, вредна сама по себи, изгледа сасвим умесно да се на неким местима, која то особито захтевају, у оквиру напомена, укаже на сазнања савремених истраживача о Ђердапу у античкој епоси. Нужне исправке ће се пре свега односити на саме објекте Римскога градитељства, које Бела де Гонда спомиње и описује, у смислу садашњих археолошких и епиграфских тумачења, док ће често нетачна историјска факта овога пута бити мање разматрана.

У уводним сегментима поглавља о римским радовима у Ђердапу, Гонда објашњава намере Јулија Цезара:

Још је Јулије Цезар направио план за проширење граница Римског царства на Дунав. Међутим, његова прерана смрт зауставила је остварење ових намера. Његов сестрић и достојан наследник, император Август, поново им се враћа. Године 31. или 33. пре Христа, заузео је Siscia-у (данашњи Sziszek)⁷ и поставио је основу линије напада на Дачане, који су се били утврдили дуж Дунава.⁸ Пошто је освојио Далмацију и Панонију, отпочео је са припремама за походе против Дачана.⁹

Следећи хронологију догађаја везаних за војне операције против непријатељски настројених Дачана, Гонда помиње време императора Тиберија, Августовог наследника. На првом месту излаже о почетку изградње сувоземног пута кроз ђердапске теснаце, наводећи неколика сведочанства овога подухвата, која је још тада било могуће видети дуж клисуре. Уз искрено дивљење према техничким спознајама и огромним напорима римских легија, Гонда наставља са надахнутим казивањима, указујући на две табуле са истоветним текстом натписа, које су подигнуте у славу Тиберија:¹⁰

Император Тиберије, усвојени син и наследник Августа, разумео је, веома брзо, да би требало да изгради добар друм, на десној обали Дунава, насупрот граници са Дакијом која се налазила на левој обали, уколико жели да осигура успех војних операција усмерених ка освајању Дакије. Овим путем би могле да се пренесе

Дунаву обележено је бројем четри (IV) и у оригиналном тексту носи назив: *Les Travaux des Romains dans le Contrées du Bas-Danube*, 58–70.

⁴ Marsigli L. F. 1726.

⁵ Téglás G. 1894, 21–30; Téglás G. 1895.

⁶ Neudeck G. 1894.

⁷ Ради се, дакле, о данашњем граду Сиску, *RE*, Suppl. 9, s.v. Pannonia, 606.

⁸ О римским освајањима на подручју Илирика у време Октавијана Августа, Mirković M. 1996, 28.

⁹ Gonda V. de 1896, 58 – 59.

¹⁰ О првим покушајима, у доба императора Тиберија, да се преко Ђердапа успостави сувоземна комуникација између Мезијских легија на Доњем Дунаву и утврђења у Панонији, Mirković M. 1996, 30.

намирнице и наоружање за рат, снагама које су деловале дуж Дунава и Саве. У том циљу подигао је, 33-34 године после Христа, један нови пут који је полазећи од *Sirmium*-а,¹¹ центра војних операција, ишао у правцу Доње Мезије. Овај друм је на деоници од *Singidunum*-а (данашњи Београд),¹² до *Ratiaria*-је,¹³ пролазио крај *Viminacium*-а (данашњег Костоца),¹⁴ ушћа Поречке реке¹⁵, Брзе Паланке¹⁶ и *Вопониа*-је¹⁷ (данашњег Видина).¹⁸ Дакле, пут се протезао обалом Дунава од Београда до Поречке реке, надомак катаракте Јуц.¹⁹ Оданде, пресецајући попреко велику кривину коју Дунав прави на том потесу, ишао је право, околним долинама, до Брзе Паланке. На овом брдовитом и стеновитом сектору Дунава, где подножја планина оштро урањају у корито реке, требало је употребити велику силу како би се просекао пут. Неки делови друма, усечени у стену и две спомен табле напукле по половини, од којих се једна налази близу гробена Господин од Козле,²⁰ а друга на девет километара испод катаракте Излас,²¹ заувек сведоче о имену Тиберија и чувају успомену на његово велико дело (Сл.2).

TI CAESARE AVG P
AVGUSTO IMPERATORE
PONT MAX TR POT XXXV
LEG III SCYT LEG V MACED

¹¹ За антички *Sirmium* (*TIR*, L-34, *Aquincum*, 103), Поповић В. 1993, 13-28.

¹² О античком *Singidunum*-у, Мirković М. – Dušanić S. 1976, 23-41.

¹³ *Ratiaria* (*TIR*, K-34, *Naissus*, 107) је наиме, град Арчар у данашњој северозападној Бугарској, Naydenova V. 1996, 111-114.

¹⁴ О римском *Viminacium*-у (*TIR*, L-34, *Aquincum*, 119), погледати историјски увод у делу, Мirković М. 1986, 21-59.

¹⁵ О ушћу Поречке реке, где се налазило античко утврђење, Минић Д. 1969, 207; Минић Д. 1984б, 293-296; Петровић П. 1984б, 285-292.

¹⁶ О Брзој Паланци и античкој *Egeta*-и (*TIR*, L-34, *Aquincum*, 57), Петровић П. 1984а, 153-166. Petrović P. 1986, 369-377.

¹⁷ О граду *Bononia* (*TIR*, K-34, *Naissus*, 28), на римском путу *Singidunum-Ratiaria-Oescus*, Kanitz F. 1882, 14-16; Велков В. 1959, 75 et sqq.; Веševliev V. 1970, 118;

¹⁸ О римском путу кроз Ђердап, Kanitz F. 1892, 4-59; Петровић П. 1986; Petrović P. – Vasić M. 1996, 19-20; Јордовић Ч. 1982-83, 365-369; Јордовић Ѓ. 1996, 257-258.

¹⁹ Катаракте представљају препреке које чине: подводне стене, пешчани спрудови, брзаци и вртлози. О значењу латинске речи *cataractae*, ThLL III, 1912, 59559.

²⁰ На овом месту се наиме ради о стени надомак Госпођиног Вира у горњој клисури (Петровић П. 1972, 33), где је урезана Тиберијева табула. Од 1971 године, табула је потопљена водама вештачког језера у Ђердапу а отисак натписа се налази у Народном музеју у Београду. Према П. Петровићу (Petrović P. 1997, 64), текст натписа, који се датује у 33/34 годину Н.Е., гласи: *Ti. Caesare Aug(usti) f(ilio) | Augusto imperatore | pont(ifici) max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXXV | Leg(io) III Scyt(hica) Leg(io) V Maced(onica)*. Ова табула се спомиње и у следећим радовима: Marsigli L. F. 1726, 127, 53; Grisellini F. 1780, 277; Arneth A. v. 1862, 358; Neudeck G. 1894, 60; Téglás G. 1895, 9; *CIL*, III, 1698 +add., 1024 = 13813 b; Dessau, *ILS*, 2281; Premerstein A. v. – Vulić N. 1900, 150, 52b; Swoboda E. 1939, 69, V, 3; Вулић Н. 1941-1948, 40, 88; Šašel J. 1961, 160, 3, XXXVI 2(6), 3(b), 8, 9; Šašel A. et J., *ILLug.*, I, 35, 57; За резултате археолошких истраживања Госпођиног Вира, Минић Д. – Ковачевић М. 1969, 100-101; Минић Д. 1984а, 147-150.

²¹ Реч је о катаракти Излас (Петровић П. 1972, 33). Друга Тиберијева табла, истоветне садржине са претходно наведеном (*supra* п.20), откривена је средином XIX века на Лепенској стени, око 100 метара западно од ушћа Бољетинске реке у Дунав. Уништена је 1930 године, приликом изградње пута, Петровић П. 1969б, 152. Ову табулу помињу и следећи аутори: Arneth A.v. 1862, 359; *CIL*, III, 1698; Kanitz F. 1892, 33; Neudeck G. 1894, 60; Téglás G. 1895, 12; Premerstein A. v. – Vulić N. 1900, 150, 52 a; Swoboda E. 1939, 74; Šašel J. 1961, 161. 6; Šašel A. et J., *ILLug.*, I, 37, 60.

То су и данас сведоци који говоре о његовом гигантском подухвату. Текст на обе табле је истоветан. На табли код Изласа, иако је настала истовремено са оном другом, слова су нејасна и њихов груб отисак указује на то, да се заправо ради о имитацији, начињеној од стране неколико невестиких клесара. Тиберијев пут дуж Дунава, на супрот непријатељски расположеним Дачанима, био је заштићен од њихових напада малим утврђењима и војним постајама, чије рушевине налазимо и данас на многобројним местима.²²

О даљој судбини Римског пута, према Бели де Гонди сведоче две табуле: Веспасијанова и Домицијанова, које документују Ђула Нојдек (Gyula Neudeck) и Габор Теглаш (Gabor Téglás), током радова грофа Сечењија, на регулацији Доњег Дунава, дакле подручја Ђердапа. О овим значајним открићима и околностима у којима су се догодила, Гонда бележи следеће:

Нешто доцније, императори Веспасијан и Домицијан су употпунили и побољшали овај пут. Два уклесана натписа у близини Тиберијеве табле, на унутрашњој страни стене Господин у Козли,²³ омогућују да то предпоставимо, јер чувају спомен на имена ова два императора. Археолози су до овог открића само наслућивали да постоје ова два натписа; али у току радова на регулацији Доњег Дунава, Ђула Нојдек, који је ту био један од запослених, открио је Веспасијанову таблу²⁴ и ископирао је, док је професор Габор Теглаш открио ону другу. У сарадњи са инжењерима државе Мађарске, који су били запослени на регулацији Гвоздене Капије, очистио ју је, направио копију, па чак и отиснуо у гипсу (1893); затим је помоћу постојећих фрагмената натписа, успео да утврди оригинални текст. Табла Веспасијана, (Сл.3), је веома близу Тиберијевој, на истој је висини, док се Домицијанова, (Сл.4), налази на око двестотине метара узводно од бездана Господин.²⁵ Пошто је Веспасијан био цензор од 75 до 80 године после Христа, табла Веспасијана потиче, управо, из тог периода. Домицијанова табла коју је открио Г. Теглаш 1877, са пуно брижљивости и умешности, представља једно од најзначајнијих сведочанстава о изградњи путева у доба Рима.

IMP(ERATOR) CAESAR DIVI

²² Gonda B. de 1896, 59 – 60.

²³ Реч је о стени надомак Госпођиног Вира и катаракте Козла, Петровић П. 1972, 33.

²⁴ Веспасијанова табла, како је Гонда погрешно тумачи, заправо је Домицијанова табла, уклесана у стени код Госпођиног Вира, пет метра изнад Тиберијеве табле. Садржина јој је истоветна са другом Домицијановом таблом, коју Гонда у даљем тексту детаљно спомиње и датује се у време од 14. септембра 92 – 13. септембра 93 године Н.Е. Данас се налази налази под водама Ђердапскога језера. Текст натписа гласи: *Imp(erator) Caesar [Divi] | Vespasian[i] f[ilius] Domi] | [tianus Aug(ustus) Germani] | cus ponti(ifex) m[ax(imus) tr(ibunicia) p(otestate) XII] | [5] impe[r(ator) XXII co(n)s(ul) XVI cen] | sor perp(etuus) [p(ater) p(atriciae) iter Scor] | [Lularum [vetustate et in] | cursu Danu[vi corr]uptu[m] | oper[ibus] iterat[is] re[s] |¹⁰ titui[t-]*, Петровић П. 1969b, 153. Такође погледати, Marsigli L. F. 1726, 127, 53; Griselini F. 1780, 287, IV; *CIL*, III, 1698, 13813 c; Neudeck G. 1894, 58; Téglás G. 1895, 7; Premerstein A. v. – Vulić N. 1900, 149, 52b; Вулић Н. 1941–1948, 38, 87; *AE*, 1944, 71; Šašel A. et J., *ILLug.*, I, 58; Mirković M. 1996, 36; Dušanić S. 1996, 50–51.

²⁵ Несумњиво се ради о Госпођином Виру, Петровић П. 1972, 33.

VESPASIANI F(ILIVS) DOMI
 TIAN(US) AUG(USTUS) GERM(ANICUS) PONT(IFEX)
 MAXIMUS TRIB(UNICIA) POT(ESTATE) XII
 IMP(ERATOR) XXII CO(N)S(UL) XVI CENSOR
 PERPETUUS P(ATER) P(ATRIAE) PER SCRO
 FULARUM (VIAM) VETUSTATE ET
 INSCURSU DANUVI C(OR)
 RUPTUM OPERIBUS (SUPERATI A)
 TOLIATIS RE (FECIT ET DILATAVIT)
 LEG (IV VII CLAUDIA PIA FIDELIS).²⁶

– Текст натписа на Домицијановој табли –

Иако су најдрагоценији делови овог натписа, са историјске тачке гледишта, пропали временом, ипак, како пише Теглаш, можемо врло добро разумети да је, од 14. септембра 92 године после Христа, до 15. септембра 93 године после Христа, у XXII години владавине Домицијана и XII његовог трибуната, легија VII *Claudia* поправила и проширила пут, оштећен старошћу и плављењима Дунава. Ради се о сегменту који полази од *Taliata*-е (данашњи Милановац),²⁷ и наставља дуж дунавских гребена, где су острва Пореча,²⁸ хрид Гребена и катаракте Изласа и Тахмалије. Постављен врло високо, натпис има судбину да овековечи сећање на завршетак радова на врло значајној, крајњој тачки деонице пута која је била обновљена.²⁹

У погледу величине и монументалности римских радова на подручју Бердапа, најзначајнији период свакако представља владавина императора Трајана, о којој Гонда, надаље, са узбуђењем пише. Тада је у вези са припремама похода против Дачана, настало читаво мноштво савременски значајних објеката. Тиберијев пут је обновљен, довршен и осигуран моћним системом утврђења и стражара. Направљен је и грандиозан мост од чврстог материјала, према нацртима чувенога архитекте Аполодора из *Damascus*-а, између кастела *Pontes* (Костол) и *Drobeta* (Турну Северин). Посебно је значајно нагласити, да је тада прокопан и пловидбени канал који је заоблазио катаракту *Гвоздена Капија*, једино место где нису могли да прођу ни сплавови са плитким газом. Како би се, пре свега, омогућила вуча бродова, саграђен је у доњој клисури посебно ојачани део Римског друма, познат као Трајанов пут. Ево како Гонда тумачи епоху Трајана:

²⁶ Текст Домицијанове табле, која је нажалост уништена (Вулић Н. 1941–48, 39), приликом изградње сувоzemног пута 1930 године, гласи: *Imp(erator) Caesar Divi | Vespasiani f(ilius) Domi | [t]ianus | Aug(ustus) Germ(anicus) pont(ifex) | maximus trib(unicia) pot(estate) XII |⁵ Imp(erator) XXII co(n)s(ul) XVI censor | perpetuus p(ater) p(atriciae) i[t]er Scor | fularum vetu[s]tate [e]t incursu Danuvi c[or]ruptum operibu[s] i* |¹⁰ *teratis [re]paravit —leg—*, Mirković М. 1996, 36. О Домицијановој табли погледати такође: Téglás G. 1895, 7; *CIL*, III, 13813 d; Dessau, *ILS*, 9373; Premerstein A. v. – Vulić N. 1900, 149, 52a; Kanitz F. 1904 – 1914, 556; Swoboda E. 1939, 71; Neudeck G. 1894, 57; Swoboda E. 1939, 73; Вулић Н. 1941–1948, 39; Šašel A. et J., *ILLug.*, I, 36, 58.

²⁷ О римској *Taliata*-и (*TIR*, L–34, *Aquincum*, 109), Вучковић–Тодоровић Д. 1969, 125–134

²⁸ Реч је о ушћу Поречке реке, Минић Д. 1969, 207.

²⁹ Gonda B. de 1896, 60 – 61.

Стратешка важност Тиберијевог пута односи се на време када се велики војсковођа Трајан, кога је император Нерва посинио крајем октобра 97 године после Христа и тако придружио царској породици, попео на трон римске империје, по Нервиној смрти, 27. јануара 98 године после Христа. Заиста, император Трајан, чијих је двадесет година владавине било испуњено читавим низом великих подухвата и грандиозних градњи и кога је његов захвални народ назвао *optimus* - најбољи, пошто је утврдио обале Рајне (где је био заокупљен завршетком једног похода, док у Келну није сазнао за смрт Нерве), послао је један део своје војске на Доњи Дунав и отпочео са великом снагом и искуством, војне операције на покоровању Дачана. Његов план је био да прошири римску империју до Карпата и Црног мора, заузимајући данашњу Трансилванију и румунске равнице. Трајан је, дакле, начинио велике припреме за овај поход. Направио је, пре свега, пут који је започео Тиберије, опасао га је утврђењима, и осигурао од напада Дачана, који живе са друге стране реке, постављањем довољног броја стражара. На два места на Дунаву подигао је мостове од лађи, код *Viminacium*-а (данашњег Костолца) где је VII легија³⁰ имала своја утврђења и *Talatis*-а (данашња Колумбина).³¹ Преко ова два моста у пролеће 101 године после Христа, читав низ римских легија напао је Дакију,³² док је трећи део војске под управом Квинта Луција (*Quintus Lucius*), пожуррио да подупре Трајанову војску, прелазећи Дунав преко понтонског моста, низводно од *Woponia*-е (недалеко од Видина). Убрзо је главни град Дакије (данашњи Вархели у Трансилванији)³³, пао у руке Трајана а дачки император *Decebalus* био је приморан да се повуче и да прихвати трајне услове за мир са Трајаном, којима је постао вазал империје. Римске легије не само да су остале смештене у главном граду Дакије (*Sarmizegethusa*), већ су посвуда направиле путеве и утврђења, показујући јасно да је император Трајан желео да окупира Дакију и да је учини римском провинцијом. Међутим, пре него што је започео нови поход, желео је он да осигура стабилан правац комуникације са Дакијом. За своје будуће операције почео је да прави путеве и тврђаве дуж Дунава, у правцу војних покрета, који су омогућавали несметан пролаз колима и бродовима са намирницама и наоружањем. У том циљу, отпочео је са изградњом једног чврстог моста. Овај мост је направљен за кратко време, од свега једне године, 103 године после Христа, надомак *castrum*-а *Egeta*,³⁴ по нацртима Аполодора из Дамаска, највећег архитекте тога времена.³⁵ Не можемо ни да замислимо какве је напоре требало уложити да би се конструисао за тако кратак рок, један тако велики мост, помоћу једноставних средстава тога доба. Све легије римске војске као и бројни помоћни одреди узеле су учешћа у његовој изградњи, која је завршена

³⁰ Mirković M. 1986, 21–59.

³¹ Вучковић–Годоровић, Д. 1969, 125–134.

³² О местима на којима је Дунав премошћен и о Трајановим походима на Дакију, Petresen E. 1889–1903; Мирковић М. 1968; Strobel K. 1984; Mirković M. 1996, 37–38.

³³ RE, IX, 1959, 625, s.v. Sarmizegetusa; Tudor D. 1968, 32, 60.

³⁴ О античкој *Egeta*-и, Петровић П. 1984а, 153–166; Petrović P. 1986, 369–377.

³⁵ О изгледу моста и месту на коме се налазио, Kanitz F. 1892, 45; Kanitz F. 1904 – 1914, 483; Cichorius C. 1896–1900, 140; Petersen E. 1889–1903, II, 19, 128; Patsch C. 1937, 87; Rossi, L. 1972; Richmond I. 1982, VI–IX; Gušić S. 1996, 256–261; Petrović P. 1997, 67–68. О археолошким истраживањима Трајановог моста и оближњег кастела *Pontes*, Гарашанин М. – Васић М. 1980, 7–50; Гарашанин М. – Васић М. 1984, 25–84.

103 године. То је потврђено чињеницом, да на једном старом новчићу Трајана, који потиче из 104 године, има помена о овом мосту (*Imp. Cæs. Nervæ Traiano Aug. ger. Dac. P. M. Tr. P. cos. v. + S.P.Q.R. optimo principi S.C. Pons Traiani Danuvius*).³⁶ Мост је био саграђен на двадесет стубова (пилона) од тесаног камена, од којих је сваки био шездесет стопа широк и стопедесет стопа дугачак. Стубови повезани луцима, били су постављени на међусобној удаљености од стоседамдесет стопа. У погледу коловоза на мосту, мишљења су подељена: неки сматрају да је био од дрвета, док други мисле да је био од камена. Мост је представљен у Риму на Трајановом стубу и можемо према барелефу да закључимо да су лукови имали костур од дрвета, који је био испуњен или каменом или каквом врстом бетона. Током дужег времена, владала је неодлучност у погледу тачке на којој се налазио мост. У прошлом веку Марсиљи је означио право место и направио цртеж његових рушевина, у свом великом делу о Дунаву; (Сл.5)³⁷ шта више, на корицама једне од свезака, потрудио се да представи конструкцију моста. За одбрану овог моста император Трајан је подигао на левој обали Дунава у Дакији један утврђени логор, поред кога се налази римски град Дробела.³⁸ Касније је Александар Север ту сазидао утврђење од камена - *Turritum Severini*, чији обриси још увек постоје и по њему Турн Северин и носи име.³⁹

У наставку Гондиног текста придаје се посебна пажња постојању и убикацији Римског пловидбеног канала, који је заобилазио широко и стеновито корито Дунава на подручју катаракте *Гвоздена Капија*. Детаљан опис остатака канала који су се још могли назрети у кориту реке и опширно казивање испуњено детаљима, свакако су израз посебног интереса аутора за ово грандиозно дело. На истоме месту, много векова доцније и сам Гонда је учествовао у напорима, да се помоћу достигнућа тада савременије технике учини, суштински, истоветан подухват. Овако је изгледао римски канал према Гондином опису:⁴⁰

Озбиљну препреку која је отежавала римским легијама пролаз Доњим Дунавом чинила је катаракта Гвоздене Капије, куда пловидба није била могућа током ниског водостаја. Стеновито и неравно дно запречавало је корито реке целом својом ширином. Пошто у то време није било средстава помоћу којих би се извукле и подигле стене на површину воде, римски инжењери су приступили пробијању канала,⁴¹ на десној обали реке, који обилази брзаке почев од Гвоздене Капије, узводно, до тачке на којој се завршавају брзаци, дакле, низводно од данашњег сеоцета Сиб.⁴² Остаци насипа и постојање овог канала, доказ су огромних радова које је било неопходно предузети. Судећи по његовим рушевинама,

³⁶ О тексту и представама моста на новцима Трајана, Mattingly H. – Sydenham E. A. 1926, 569; Петровић П. 1972, 38.

³⁷ Marsigli L. F. 1726.

³⁸ Дробела је заправо римски *castrum Drobeta* (*TIR, L-34, Aquincum*, 56), на левој обали Дунава, Tudor D. 1968, 277–287.

³⁹ Gonda B. de 1896, 61 – 63.

⁴⁰ Преглед путописних и археолошких истраживања, као и сазнања о римском каналу на основу заштитних радова на подручју Ђердапа, који су вршени током шездесетих и почетком седамдесетих година XX века, представљени су у члану, Петровић П. 1972, 31–40.

⁴¹ О античким каналима, *fossae*, *RE* 1910, VII, 1, 74.

⁴² Реч је, напиме, о сеоцету Сип, где су према обавештењима Б. Јовановића (Јовановић Б. 1964, 57–59) потврђени остаци Римског кастела и делови насипа Римског канала. О римском и рановизантијском кастелу у Сипу, Милошевић П. 1969, 150–151; Милошевић П. 1984а, 357–362.

овај римски канал био је око 3.2 километра дугачак и ширио се од десне обале реке, заузимајући скоро до свог низводног краја форму лука на великој површини.⁴³ Како се једна набујала речица уливала у Дунав на низводном делу канала, носећи са собом бројне наносе камења, подигнута је брана у њеном кориту да би се зауставило засипање канала облацима. Остаци ове бране још су и данас видљиви. Осим тога, Римљани су пробили у овој речици и једно ново корито за преливање, како правилан ток кроз канал не би био угрожен и како, понекад велика бујица речице која је увирала низводно, на ушћу канала не би ометала бродове да у њега уђу.

Немамо доказа да је римски канал био у потпуности довршен и плован. Није немогуће да остатке канала представљају два острвца која се ту налазе и надамак њих уско корито, пробијено до довољне дубине која осигурава комуникацију водом и у сушном периоду. Историјски извори, који говоре о градњи Трајановог моста и путева Тиберија и Трајана, не спомињу канал. Ипак, није искључено да је овај канал био пробијен. Остаци које ми данас поседујемо не упућују нас да у то сумњамо, мада ова хипотеза још увек није потврђена.⁴⁴

Испитивањем тла, уверили смо се да је на узводном делу терен састављен од шљунка до четвртог метра испод најнижег водостаја (нулта тачка), надаље у дубину тло је стеновито; на низводном делу стеновити слој почиње већ на 3.5 метра, испод најнижег водостаја. Дакле, није било никаквог разлога да се канал не просече до неопходне дубине. На узводном делу, садашња тачка горњег руба Римског канала је од 9 до 10 метара изнад нултог нивоа а његова ширина износи 65 метара; на низводном делу, тачка горњег руба је на 5 – 6 метара изнад нултог нивоа а ширина износи 43 метра. Када бисмо данас продужили падинама насипа, чији остаци још увек постоје, утврдили бисмо да је на тачки од 3 метра, ширина канала подједнака и износи око 30 метара, како узводно тако и низводно. Овај закључак, оно што смо раније напоменули о геолошком саставу дна канала (слој шљунка од 3,5 до 4 метра дебљине) и поврх свега, остаци бране која је имала улогу да задржи наносе низводне речице, изгледа да доказују да је римски канал заиста био направљен у целини или у највећем делу. С временом су сегменти насипа били разрушени и однети речном струјом. Корито је делимично засуто наносима две речице, једне на узводном а друге на низводном делу просеченог корита, које су акумулирале шљунак и облутке.⁴⁵ До данашњег дана су нам остали само реликти овог огромног подухвата, намењеног заобилажењу Гвоздене Капије и осигуравању несметане пловидбе на Доњем Дунаву.⁴⁶

⁴³ Веома добро документоване претпоставке о постојању и месту античког канала налазе се у списима истраживача и путописца Феликса Каница, Kanitz F. 1892, 50 и Kanitz F. 1904 – 1914, 494.

⁴⁴ Године 1969, приликом радова на Ђердапској хидроцентрали, надамак утврђења Караташ откривена је мермерна табла са натписом из епохе Трајана. Текст натписа гласи: *Imp(erator) Caesar divi Nervae filius | Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) | pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) Vp(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III | ob periculum cataractarum | derivato flumine tutam Da | navi navigationem fecit*. На основу текста сазнаје се да је: „Услед опасности од катаракти, река скренута (дакле, просечен је канал) а пловидба Дунавом учињена безбедном.“ Натпис се датира у 101 годину Н. Е., Петровић П. 1969а, 51; Petrović P. 1971, 83; Петровић П. 1972, 31–40; Šašel J. 1973, 80; Šašel A. et J., *ILug.*, II, 468.

⁴⁵ Ради се, наиме, према (Петровић П. 1972, 34–35) о речицама Кашајни и Косовици. За археолошка истраживања на подручју Косовице, Милошевић П. 1984b, 363–364.

⁴⁶ Gonda B. de 1896, 63 – 66.

Гонда потом указује на непостојање остатака сличних радова, попут оних који су изведени код *Гвоздене Капије*, на другим местима опасним за пловидбу у Ђердапској клисури и износи своје тумачење ове чињенице. Такође, доноси драгоцене податке о настанку и карактеристикама Трајановог пута и о његовим остацима, који су се у Гондино време још могли видети. Ево шта Гонда о свему бележи:

У коритима других брзака Доњег Дунава не можемо да утврдимо ниједан траг радова, на основу којих би смо могли да закључимо да су Римљани имали намеру да уклоне препреке које су тамо спречавале пловидбу.

Разлог лежи у томе што је Гвоздена Капија придавала пуно тешкоћа пловидби, док су други брзаци били пловни, чак и за време ниског водостаја, помоћу скела које су имале плитак газ. Једину потешкоћу је представљала вуча лађа. Да би се она учинила могућом, римске легије скитска и македонска, за време императора Трајана, начиниле су дуж десне обале Доњег Дунава један огроман градитељски подухват, познат под називом „Трајанов пут“.

Оно што је остало од „Traiani Via“ отворено сведочи о ширини напора и величини радова које је ово дело изискивало. Ту где река тече између два стеновита бедема, чији су врхови огољени, овај изванредан пут је делимично усечен у стену, у облику накосо постављеног полусвода. Пошто није било могуће да се свуда уклони толика количина тешког камена, један велики део пута је постављен на подлогу са конзолама од јаких греда, које су осигураване подупирачима, нагнутим ка унутра. Конзоле и подупирачи су учвршћивани у рупе пробијене у стени, које су видљиве на читавој деоници пута, посебно у клисури Казан.⁴⁷ На основу ових података, П. Вашархељи је реконструисао могући изглед пута. Изнећемо верну копију његових оригиналних цртежа, (Сл.6). Пошто сматрамо да је овај друм и био сазидан на такав начин у целој клисури Казан, дуж катаракти Излас-Тахталија⁴⁸ и Козла-Дојке, не рачунајући мостове за прелазак преко других увала, дошли смо до закључка о огромним напорима које су уложиле скитске и македонске легије, упркос свим тешкоћама које је причињавао овакав подухват.⁴⁹

На крају свога излагања о остацима римских радова на територији Ђердапа, Бела де Гонда наводи један натпис, познат под називом *Tabula Traiana*, (Сл.7), којим је сачуван спомен о великом подухвату изградње Римскога пута кроз клисуру, за владавине императора Трајана. Осим разрешења текста натписа и описа орнаментике која га прати, према цртежу П. Вашархељија (P. Vásárhelyi) из 1832 године, веома је занимљив податак о томе како је натпис страдао „немаром“ тамошњих мештана:

Пут је завршен 104 године и легије су овековечиле сећање на великог императора, спомен таблом, уметнички скројеном у бедемима стене клисуре

⁴⁷ Да је Трајанов пут заиста изграђен на анконама – конзолама, уз помоћ легија IV Flavia–је и VII Claudia–је, сведочи један натпис чији текст према П. Петровићу гласи: *Herculi sacrum | lapidari qui exieru | nt ancones facien | dos legionis III Fl(aviae) | et legionis VII Cl(audiae) | vot(um) so[lverunt]*, Петровић П. 1986, 49. Овај натпис је први пут објављен у чланку, Gabričević М. 1972, 408–416 а додатно је разматран у, Šašel J. 1961, 162, 9; Šašel A. et J., *ILLug.*, I, 63.

⁴⁸ Излас – Тахталија, Петровић П. 1972, 33.

⁴⁹ Gonda B. de 1896, 66 – 67.

Казан, изнад Оградена.⁵⁰ Његов натпис је уклесан у стени, обликованој у виду полу-свода и уоквирен је барелефом једне лепе скулптуре, са представама крилатих генија на бочним странама, које су скоро избрисане. На једном цртежу из прошлог века, још се могу добро назрети ови орнаменти са, можда, мало већом слободом уметничког израза. Такође, на приказу који је начинио Ваширхељи, 1832 године, можемо видети њихову скицу. Али, нешто касније, српски аласи су тамо подигли своје шаторе и палили ватру, која је проузроковала знатну штету на Трајановој табли. На послетку, крајем 1890 године, српска Влада се побринула да је, објавом о заштити, очисти и постави покрај једног малог зида, како би била сачувана.⁵¹

Бела де Гонда на основу дотадашњих сазнања предлаже следећи текст натписа на Трајановој табули:⁵²

*IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE F
NERVA TRAIANVS AVG. GERM.
PONTIF. MAXIMUS TRIB. POT. III.
PATER. PATRIAE COS. III.
MONTIBUS EXCISIS ANCONIBUS
SUBLATIS VIAM FECIT.⁵³
MONTIS ET FLVII ANFRACTIBVS
SVPERATIS VIAM PATEFECIT.*

За претпоследњи ред Бела де Гонда предлаже следеће читање:

MONTIS E FLVII DANVBI RVPIBVS.⁵⁴

–Текст натписа на Трајановој табули –

Важност овога рада свакако би се огледала у томе да је по први пут у преводу са француског језика, уз нужне напомене и разматрања, представљен један кратак, али особито важан сегмент књиге Беле де Гонде. Иако су тадашња сазнања о древностима Ђердапа у античкој епоси, данас умногоме проширена и промењена, напорима генерација археолога и стручњака из сродних професија, сматрам да је постојало разлога да се укаже на саме почетке истраживачкога рада на прошлости, овог тако значајног подручја. Данашња слика Ђердапа наиме, не пружа исти доживљај у односу на онај који се могао стећи пре нешто више од стотину година. Никада више трагови прошлости неће бити видљиви на начин на какав их Гонда,

⁵⁰ Реч је о месту Оградина, Мirković М. 1996, 40.

⁵¹ Gonda В. de 1896, 67.

⁵² Према савременим епиграфским сазнањима текст Трајанове табле гласи на следећи начин: *Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) | Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) | pontif(ex) maximus trib(unicia) pot(estate) III | pater patriae co(n)s(ul) III |⁵ montibus exci[sis] anco[ni]bus | sublat[is] via[m] [fecit] ili r[e]fecit*, Petrović Р. 1997, 64; За редове 4–6, постоје и другачија тумачења: *montis et fluvii anfractibus | superatis viam patefecit*, Arneth А. v. 1856, 83 и *mont[ibus] excisis] a[mni]bu[s] | sup[er]at[is] viam f[e]cit*, CIL, III, 1699. Трајанова табла се спомиње и у следећим радовима: Fabretti R., 1690, 233; Marsigli L. F. 1726, 53; Grisellini F. 1780, 289, 5; Bendorf O. – Hirschfeld O. 1874, 417; Pavlović D. M. 1891, 18; Neudeck G. 1894, 358; Kanitz F. 1904 – 1914, 53; Dessau, ILS, 5863; Swoboda E. 1939, 78, Šašel J. 1961, 162, 9.

⁵³ Препис Трајанове табле, како га Гонда бележи, наводи нас на погрешан закључак да је текст био формиран у осам а не у шест редова. Последња два реда 7–8, дакле треба тумачити као једну варијанту читања редова 5–6.

⁵⁴ Gonda В. de 1896, 69.

често у свечаном тону, бележи. Чини се да је у томе и посебна привлачност његових казивања. Поред тога што се ради о једноме човеку техничке провенијенције, њега занимају прошлост и старине, толико да о њима и пише у границама дотадашњих сазнања, која је брижљиво прикупио и прикључио својим опсервацијама. Остаје ипак помало нејасно, у којој се мери Гонда у своме раду ослањао на искуства других истраживача а шта јесте плод његових сопствених истраживања. Запажа се тенденција да су најопширнији делови текста посвећени велелепним објектима, попут пута, моста и пловидбеног канала. Управо њима је Гонда, изгледа, у својим мислима и прорачунима био, у неку руку, фасциниран. То су заправо најдрагоценији и најкориснији редови који, посебно када је реч о каналу код Сипа, технички прецизно, кадкад језиком математике, вешто сликају тадашње стање римских остатака у Ђердапу.

Осетно је његово посебно одушевљење Трајановом епохом и то у смислу броја и величине подухвата, које је извело моћно Царство, за кратко време, уз помоћ огромног броја људства, у сусрет рату са оближњом Дакијом.⁵⁵ Заиста, радило се о грандиозним делима, чудима технике градње, па када бисмо само на тренутак замислили како је све то могло изгледати, свакако бисмо остали дубоко очарани.

Са становишта модерних схватања, можда силом савремених, усмерених токова живота, није баш сасвим јасно из којих разлога Гонда спомиње у своме делу једну наизглед, споредну и потпуно другачију тему. Поставља се питање како је писао о нечему, о чему је могао поседовати оскудна и спорадична знања. Чини се, ипак, да се у његово доба особито ценила радозналост и ерудиција, а засигурно је био и додатно подстакнут свешћу о променама које ће се ускоро десити, већ регулационим радовима грофа Сечењија у којима је, делом и сам учествовао. Треба казати да су тада тек настајале и дефинисале се неке науке попут археологије, те да је испитивање прошлости морало да буде препуштено с почетака, махом радозналцима и ентузијастима, припадницима других професија. Ипак, изгледа неопходно, да на овоме месту укажемо на једног истраживача, нама познатог Феликса Каница, заљубљеника у балканске старине и у српски народ, који се посебно издвајао у тим временима, садржајношћу својих бележака и описа везаних за римски пут, натписе на стенама у Ђердапу, пловидбени канал и Трајанов мост.⁵⁶ Његов највећи допринос археологији Ђердапа, огледа се свакако у дескрипцијама кастела и споменика у области дунавске границе, *limes-a*.⁵⁷

Било како било, верујемо да би казивања Беле де Гонде требало сматрати, важном допуном наше укупне слике о првим, фундаменталним, истраживањима Ђердапа и његових старина из Римскога периода. Не би требало избећи да се на послетку напомене, да Гондина књига поред археолошког сегмента, о коме саопштава овај чланак, поседује још пуно важних података из неких, сасвим других области науке. Наиме, ради се о поглављима која, поред осталог, садрже мноштво

⁵⁵ За рат против Дачана је, према неким прорачунима, окупљена армија која је бројала 200000 људи, *Istoria Romineii* I, 1960, 305.

⁵⁶ О Феликсу Каницу и његовом доприносу почецима српске археологије, Petrović P. 1996, 103–106; О неким другим Каницовим интересовањима, пре свега везаним за утицаје савремених, европских струјања на српско друштво са краја XIX и почетка XX века, Kostić Đ. 1996, 4–8.

⁵⁷ Посебно су значајна Каницова дела: Kanitz F. 1892, 30–35; Kanitz F. 1904 – 1914, 494 sqq.

корисних детаља о географији, хидрологији и хидрографији доњег Дунава. Посебно су описани и регулациони радови у клисури, предузети у време грофа Сечењија и П. Вашархелија. Наравно и ови преостали сегменти књиге, кроз теме којима се баве, доносе ретка сведочанства о изгледу Дунава и Ђердапа у XIX веку, који је савременим потребама за енергијом бесповратно измењен. Било би тешко на овоме месту побројати, детаљно, сав дијапазон тема којима се Бела де Гонда још бави, па се с тога намеће потреба да читаво дело буде преведено на српски језик и да тако постане доступно широкој стручној јавности у нашој земљи.

ЕКСКУРСИ О РИМСКИМ СТАРИНАМА НА ПОДРУЧЈУ ЂЕРДАПА У ДЕЛУ БЕЛЕ де ГОНДЕ

Резиме

Сврха овога чланка свакако би била, да нас у речи и слици врати у време са краја XIX века и да нас унеколико упозна са тадашњим приликама на територији Ђердапа, које су неповратно промењене савременим развојем цивилизације. На том путу пратићемо текст једног веома значајног али чини се недовољно познатог дела, мађарског инжењера Беле де Гонде, *L'amélioration des Portes de Fer et des autres cataractes du Bas-Danube*, које је објављено у Будимпешти 1898 године. Сама књига је изгледа била сачињена у сврху описа огромних техничких радова, на изградњи сувоземног пута и пловидбених канала кроз клисуру, током XIX века, које отпочео гроф Иштван Сечењи, 1833 године. Међутим, један сасвим посебан сегмент, који је уједно и тематски оквир нашега чланка, посвећен је радовима Римљана на Дунаву. Обележен је бројем четри (IV) и у оригиналном тексту носи назив: *Les Travaux des Romains dans le Contrées du Bas-Danube*. По први пут, у преводу са француског језика, уз нужне напомене и разматрања, представљен један кратак али особито важан сегмент књиге Беле де Гонде. Гонда се потрудио да сопственим опсервацијама придода и искуства претходних истраживача попут грофа Ф. Марсиљија (F. Marsigli) са почетка XVIII века, а затим Г. Теглаша (G. Téglaš) и ентузијаста Ђ. Нојдека (G. Neudeck) и П. Вашархелија (P. Vásárhelyi) из XIX века. На такав начин сачинио је свеобухватни приказ дотадашњих сазнања о Ђердапским старинама Римскога периода. Без намере да се на било који начин поремете аутентична казивања Гонде, вредна сама по себи, у оквиру напомена је указано на тумачења и сазнања савремених истраживача о Ђердапу у античкој епоси.

Данашња слика Ђердапа наине, не пружа исти доживљај, у односу на онај који се могао стећи пре нешто више од стотину година. Никада касније трагови прошлости неће бити видљиви на начин на какав их Гонда бележи. Чини се да је у томе и посебна привлачност његових казивања. Поред тога што се ради о једном човеку техничке провенијенције, кога занимају прошлост и старине, толико да о њима и пише у границама дотадашњих сазнања, која је брижљиво прикупио и прикључио својим опсервацијама, запажа се и тенденција да су најопширнији делови текста посвећени велелепним објектима, попут пута, моста и пловидбеног канала. Управо њима је Гонда, изгледа, у својим мислима и прорачунима био, у неку руку, фасциниран и то су заправо и најдрагоценији редови Гондиних казивања. Приметно је и његово посебно одушевљење Трајановом епохом, у смислу броја и величине подухвата, које је извело моћно Царство, за кратко време, уз помоћ огромног броја људства, у сусрет рату са оближњом Дакијом.

Са становишта модерних схватања, можда силом савремених, усмерених токова живота, није баш сасвим јасно из којих разлога Гонда спомиње у своме делу једну наизглед, споредну и потпуно другачију тему. Чини се ипак да се у његово доба особито ценила радозналост и ерудиција, а засигурно је био и додатно подстакнут свешћу о променама, које ће се ускоро десити, већ регулационим радовима грофа Сечењија у којима је, делом и сам учествовао.

Верујемо да би Гондина казивања свакако требало сматрати, важном допуном наше укупне слике о првим истраживањима Ђердапа и његових старина из Римскога периода. Не би требало избећи да се на послетку напомене, да Гондина књига поред археолошког сегмента, о коме

саопштава овај чланак, поседује још пуно важних података из неких, сасвим других области науке. Било би тешко на овоме месту побројати, детаљно, сав дијапазон тема којима се Бела де Гонда још бави, па се с тога намеће потреба да читаво дело буде преведено на српски језик и да тако постане доступно широкој стручној јавности у нашој земљи.

Литература

Arneth A. v. 1862

Archäologische Analekten, *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 40, Wien, 359.

Bendorf O. – Hirschfeld O. 1874

Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum vol.III aus Dacien und Moesien, *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 77, Wien, 363-429.

Beševliev V. 1970

Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis“, Amsterdam.

Cichorius C. 1896–1900

Die Reliefs der Trajansaule, Berlin.

Dušanić S. 1996

The Frontier and the Hinterland: The Rôle of Scupi in Domitian's Wars on the Danube, *Roman Limes in the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 41–51.

Fabretti R. 1690

De columna Traiani, Roma.

Gabričević M. 1972

Strassenbau in der Donja klisura des Eisernen Tores im Licht der neuentdeckten Inschrift, *Arheološki Vestnik* XXIII, Ljubljana, 408–416.

Гарашанин М. – Васић М. 1980

Трајанов мост – Кастел Понтес, *Ђердапске свеске* I, Београд, 7–50.

Garašanin M. – Vasić M. 1984

Trajanov most – Castrum Pontes, *Ђердапске свеске* II, Београд, 25–84.

Gonda B. de 1896

L'amélioration des Portes de Fer et des autres cataractes du Bas-Danube, Budapest.

Griselini F. 1780

Versuch einer politischen und naturlichen Geschichte des temesvarer Banats in Briefen an Standesgenossen und Gebildete, Wien.

Gušić S. 1996

Traian`s Bridge – A Contribution towards its Reconstruction, *Roman Limes in the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 259–261.

1960

Istoria Rominei I, București.

Јордовић Ч. 1984

Остаци римског пута у Ђердапској клисури, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд, 365–370.

Jordović Č. 1996

The Roman Road in the Iron Gate Gorge, *Roman Limes in the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 257–258.

Јовановић Б. 1964

Сип – римски кастел, *Археолошки преглед 6*, Београд, 57–59.

Kanitz F. 1882

Donau–Bulgarien un der Balkan, Leipzig.

Kanitz F. 1892

Römische Studien in Serbien I–II, Wien.

Kanitz F. 1904 – 1914

Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit zur Gegenwart I – III, Leipzig – Berlin.

Kostić Đ. 1996

Feliks Kanic o evropeizaciji Srbije / Felix Kanitz über die europäisierung Serbiens, *Glasnik Humboltovog kluba Srbije 2*, Beograd, 4–8.

Marsigli L. F. 1726

Danubius pannonico–mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus, Hagae.

Mattingly H. – Sydenham E. A. 1926

The Roman Imperial Coinage II: Vespasian to Hadrian, London.

Милошевић П. 1969

- Сип, *Старе културе у Ђердапу*, Београд, 150–151.
- Милошевић П. 1984а
Сип, Касноантичко утврђење, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд, 357–362.
- Милошевић П. 1984б
Косовица код Сипа, римски мост, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд, 363–364.
- Минић Д. – Ковачевић М. 1969
Госпођин Вир, римска и рановизантијска стражара, I – VI век, *Старе културе у Ђердапу*, Београд, 100–101.
- Минић Д. 1969
Поречка река, насеље и некропола, XIV – XVII век, *Старе културе у Ђердапу*, Београд, 207.
- Минић Д. 1984а
Госпођин Вир, античко и средњовековно налазиште, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд, 147–150.
- Минић Д. 1984б
Поречка река, средњовековно насеље и некропола, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд, 292–296.
- Мирковић М. 1968
Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији, Београд.
- Mirković M. – Dušanić S. 1976
Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. I (Singidunum et le nord-ouest de la province), Centar za antičku epigrafiku i numizmatiku, Београд.
- Mirković M. 1986
Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. II (Viminacium et Margum), Centar za antičku epigrafiku i numizmatiku, Београд.
- Mirković M. 1996
The Iron Gates (Ђердап) and the Roman Policy on the Moesian Limes AD 33–117, *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 27–40.
- Naydenova V. 1996
L'espace culturel de Ratiaria et de son territoire, *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 111–114.
- Neudeck G. 1894

- Tiberius utja az Aldunan, *Magyar Mernok–es Epistesz–Egylet Kozlonye* 28, Budapest, 21–28, 57–66.
- Patsch C. 1937,
Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan, Akademie der Wissenschaften in Wien, *Sitzungsberichte* 27, 1, Wien – Leipzig.
- Павловић Д. М. 1891
Кратак опис римског споменика "Трајанова табла", *Старинар* 8, Београд, 18–21, I.
- Petersen E. 1889–1903
Trajans dakische Kriege I–II, Leipzig.
- Петровић П. 1969а
Нови налаз са Караташа, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе VIII*, Београд, 51–53.
- Петровић П. 1969б
Римски натписи на Ђердапским стенама, *Старе културе у Ђердапу*, Београд, 152–157.
- Petrović P. 1971
The new Tabula Traiana in Djerdap, *Archaeologia Jugoslavica IX*, Beograd, 83–90.
- Петровић П. 1972
Нова Трајанова табла у Ђердапу, *Старинар XXI*, Београд, 31–39.
- Петровић П. 1984а
Брза Паланка – Егета, *Ђердапске свеске II*, Београд, 153–166.
- Петровић П. 1984б
Поречка река, сабирни центар за снабдевање римских трупа у Ђердапу, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд, 285–292.
- Петровић П. 1986
Римски пут у Ђердапу, *Старинар XXXVII*, Београд, 41–52.
- Petrović P. 1986
Brza Palanka – Egeta, *Ђердапске свеске III*, Београд, 369–377.
- Petrović P. 1996
Felix Kanitz und die Anfänge archäologischer Forschung in Serbien, *Bulgarian Historical Review* 24, 2, Sofia, 103–106.
- Petrović P. – Vasić M. 1996

- The Roman Frontier in Upper Moesia: Archeological Investigations in the Iron Gate Area – Main Results, *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 15–27.
- Petrović P. 1997
Le limes romain, *Les Dossiers d'Archéologie*, n. 220, Dijon, 60–72.
- Поповић В. 1993
Sirmium – град царева и мученика, *Римски царски градови и палате у Србији* (ред. Срејовић Д.), Београд, 13-28.
- Premmerstein A. v. – Vulić N. 1900
Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes III, Wien.
- Richmond I. 1982
Trajan's Army on Trajan's Column, London.
- Rossi, L. 1972
Trajan's column and the Dacian wars, London.
- Strobel K. 1984
Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaupraumes in der Hohen Kaiserzeit, Bonn.
- Swoboda E. 1939
Forschungen am Obermoesischen Limes, Wien und Leipzig.
- Šašel J. 1961
Rimski natpisi u Đerdapu, *Limes u Jugoslaviji* I, Beograd, 156–164.
- Šašel J. 1973
Near the Iron Gate, *Journal of Roman Studies* 63, London, 90–91.
- Téglás G. 1894
Ujabb adalekok az aldunai zuhatagok szikla–felirataihoz, *Akademiai Ertesito* 5, Budapest, 21–30.
- Téglás G. 1895
Neue Beitrage zu den Felsen–Inschriften der Katarakte in der Unteren Donau, *Ungarische Revue* 15, Budapest, 1–18.
- Tudor D. 1968
Oltenia Romană, București.
- Велков В. 1959
Градът в Тракија и Дакија през късната античност, Софија.

Вулић Н. 1941–1948

Антички споменици наше земље, *Споменик САН ХСVIII*, Београд, 1–279.

Вучковић–Тодоровић Д. 1969

Ушће Поречке реке, *Старе културе у Бердану*, Београд, 136–137.

Списак скраћеница

- AE** *L'année épigraphique.*
- CIL** *Corpus inscriptionum Latinarum.*
- Šašel A. et J., *ILJug., I*** *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1963.
- Šašel A. et J., *ILJug., II*** *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1978.
- Dessau, *ILS*** H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae, I–III*, Berlin, 1892 – 1916.
- RE** A. Pauly–G. Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft.*
- ThLL** *Thesaurus linguae Latinae.*
- TIR, L–34, *Aquincum*** *Tabula Imperii Romani, Aquincum–Sarmizegetusa–Sirmium*, Budapest, 1968.
- TIR, K–34, *Naissus*** *Tabula Imperii Romani, Naissus–Dyrrachion–Scupi–Serdica–Thessalonice*, Ljubljana, 1976.

Списак илустрација

1. Римски *limes* у Горњој Мезији – сектор Бердапа.
2. Тиберијева табула – фотографија преузета из књиге Беле де Гонде.
3. Веспазијанова (Домицијанова) табула – фотографија преузета из књиге Беле де Гонде.
4. Домицијанова табула – фотографија преузета из књиге Беле де Гонде.
5. „Трајанов споменик“ и изградња моста према грофу Марсиљију (1774).
6. Трајанова табула, пут и остаци Трајановог моста (према цртежу П. Вашархељија).
7. *Tabula Traiana* – фотографија преузета из књиге Беле де Гонде.